

brunner, uneori la Kühner-Gerth): ἐξ ἐθνῶν μὲν: ἐθνῶν μὲν *Bl.* 250, σκιφάρεια ἐκάλουν τὰ κυβευτήρια: σκιφάρεια: δ' ἐκάλουν τὰ *k. Paid.*, 1, 10. Există, evident, și conjecturi care îndreaptă locuri corupte sau elimină interpolări: τὸν ὄροφον ἐξελῶν (*invocînd parafraza lui Eustathius*): τὸν ὄροφον ἐξελῶν *Bl.* 85, ἀνασχισθεῖσα: ἀναπισθεῖσα „(quae uox nihili est)” 185, Γράπῃ: ὁ ρυσσός (după Hesychius, conjectură discutată pe larg în introducerea, p. 21): γραπτῶρουσος *ML*, γράπτος, ὁ ρυσσός *Eu* 207, ἀνάγοντος: ἐνάγοντος *Paid.*, 1, 15, eliminarea unor adaosuri ale lui Eustathius, 2 și 11.

Secțiunea B a volumului (p. 75—81) cuprinde pasajele paralele, care n-ar mai fi putut încăpea într-un eventual al treilea subsol. E vorba mai ales de scoliasti ai numeroși scriitori și de lexicografi.

Secțiunea C (p. 83—113) se ocupă de sursele textului. Deoarece constituie baza textului editat, manuscrisul principal, *M*, nu mai e reprodus; se transcriu însă în întregime manuscrisele *L* și *P*, pasajele utilizate din comentariile lui Eustathius la Homer (atrăgîndu-se atenția ori de cîte ori scoliastul folosește alte surse decît pe Suetoniu), scoliile la Platon amintite mai sus.

Un bogat comentariu (p. 117—174) însoțește textul. Explicațiile privesc sensul (pasajele dificile sînt traduse), etimologiile termenilor, probleme de critică textuală (susținerea conjecturilor admise în text sau propuse în apart), justificarea ordonării pasajelor (îlîncea Eustathius a distribuit arbitrar explicațiile preluate de la Suetoniu). O atenție deosebită este acordată problemelor de vocabular și adaosurilor sau îndreptărilor care se pot aduce pe baza textului suetonian *Lexiconului Liddell-Scott* (grupate, de altfel, într-o anexă, *Notabilla uerba*, p. 181—185). Nu lipsesc (și aceasta nu trebuie să surprindă la autorul *Imaginilor lui Aristofan*) considerațiile sintactice și stilistice cu privire la folosirea figurată și la evoluția termenilor injurioși: și nu rareori Taillardat preferă explicațiile lui Suetoniu celor prea erudite ale savanților secolului al XIX-lea (vezi, de exemplu, *βροτολογός*, p. 130). Discutarea realităților arheologice (p. 152, 167), înțelegerea concretă a jocurilor (p. 158—159), îmbinarea detaliilor arheologice sau istorice cu cele filologice (puțini cititori nu vor fi admirat subtilitatea raționamentului privind statuia medicului Hermophilos, din menționarea căreia se deduce sursa livrescă a informațiilor lui Suetoniu, p. 162—163) se situează printre reușitele majore ale comentariului și pun în lumină grija constantă a editorului de a nu lăsa nimic neaprofundat. Fără îndoială, filologia, în sensul cel mai larg (de la indo-europeanistică și micenologie pînă la stilistică) ocupă locul privilegiat, fapt determinat și de caracterul filologic al celor două opusculă.

Volumul se încheie cu o bibliografie cronologică selectivă (mergînd pînă în 1955, p. 174—177) și cu o serie de indici (p. 179—185).

Parcurend textul și comentariile, rămînem impresionați de vastitatea, de siguranța și de caracterul enciclopedic al informațiilor stăpînite și folosite de J. Taillardat, aliate cu o prudență, dar totdeauna ingenioasă, metodă critică. Pasiunea cu care editorul a reușit să reconstituie, să creeze aproape din nimic două opere ca și pierdute, să le clarifice pînă în cele mai mici amănunte, să le readucă la viața literară, se comunică cititorului, care va străbate și va reveni încă multă vreme la paginile cu adevărat inspirate ale lui J. Taillardat. Iar Suetoniu cîștigă, pe lîngă două opere, noi drepturi la simpatia noastră admirativă¹.

I. Fischer

PLVTARCHI *Moralia*, vol. V, Fasc. 2, Pars 1. Edidit Jürgen MAU, Leipzig, Teubner, 1971, IX + 153 p. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)

Apar într-o ediție nouă două opusculă din *Moralii* — ambele importante în ciuda faptului că sînt compilații, atribuite lui Plutarh de o tradiție nediscriminatorie.

Prima serie din volum este *X Oratorum uitae* (Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων, în actuala serie teubneriană nr. 55, la Planudes 68), un amalgam de elemente biografice în care, așa cum ne indică însuși editorul actual, imprumuturile au fost preluate uneori textual, fără să se procedeze la unificarea și omogenizarea lor în alcătuirea de ansamblu a biografiilor. Nu este

¹ Aspectul grafic al volumului este foarte satisfăcător, cu o mare varietate de corpuri de literă, „funcțional” utilizată (am regreta numai absența semnului F); greșelile de tipar lipsesc (n-am descoperit decît una singură, p. 123, *Eemend.* pentru *Emend.*). Vom șicana totuși pe editor pentru ortografia, inconsecventă și ușor desuetă, a limbii latine (*cujus vestigia*, p. 90).

încă sigur dacă avem pretutindeni de a face cu un Pseudo-Plutarh. Numeroase controverse au dat naștere unui număr apreciabil de ipoteze cu privire la geneza și paternitatea textului.

Încă n-a fost — pe cât se pare — formulată ipoteza preexistenței unor însemnări mai vechi ale lui Plutarh, pe care succesorii săi le-ar fi lărgit considerabil (în privința transformărilor succesive ale textului primitiv semnalăm totuși opinia similară a lui Mau: „Vitae oratorum, quae exhibent *res gestas absque ordine seu arte collectas*, grammaticos omnium temporum ad augendum uel corrigendum inuitauerunt”) ¹.

Viețile celor zece oratori ocupă în actuala ediție paginile 1—49 (se păstrează marginal și paginația după care se fac de obicei trimiterele — cea din ediția lui Guil. Xylander, apărută la Veneția între 1560 și 1570, prima încercare serioasă de a oferi un text emendat) ².

A doua lucrare din acest volum sînt mult discutatele *Placita philosophorum* (58 [Plan. 51] Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφους φυσικῶν δογμάτων, în cinci cărți — în actualul volum p. 50—153, la Xylander 874—911). După editarea ambelor scrieri în prima ediție teubneriană a lui G. N. Bernardakis (Leipzig 1893, vol. V, din vechea serie a *Moralitiilor*), ele nu au mai fost reeditate în alte colecții complete de opere ale lui Plutarh) ³. Deoarece au trecut mai mult de trei sferturi de veac între cele două ediții teubneriane — prima oferind de fapt un text lipsit de luminile unui autentic aparat critic —, se cuvine să precizăm de la început că avem de a face cu cea mai serioasă strădanie modernă de a oferi în ambele cazuri o revizie științifică a textului, pe baza celei mai recente investigații și clasări a manuscriselor.

În privința *recenziei manuscrise*, deși preia unele premise stabilite de Pohlenz în prefața volumului I al *Moralitiilor* (Leipzig 1925), noul editor aduce precizări suplimentare valoroase și clarificări originale, biziindu-se și pe rezultatele obținute de C. G. Loewe, *The manuscript tradition of „Vitae X Oratorum”*, University of Illinois, Urbana 1924, 24. În primul rînd Mau este de acord cu cele stabilite în această ultimă cercetare, care corectează unele date ale filiației stabilite de Pohlenz. *Viețile oratorilor* care ne redau ediția vestitului călugăr Planudes, „multiplicată” în secolul XIII, s-au transmis prin două tipuri de manuscrise: avem mai întâi o redacție intermediară reprezentată de *codex E* (*codex Parisinus 1672*, copiat imediat după anul 1302), care, după cum a stabilit Loewe, derivă din *codex Planudeus* (reprezentat de *Vaticanus 139*, copiat imediat după anul 1296). Vin apoi trei tipuri de manuscrise „înrădite” (în terminologia lui Mau), dintre care cel mai vechi este *M* (*codex Mosquensis 501* din secolul XII), cele mai autentice fiind cele din „subfamilia” unui *codex Planudeus α* (reprezentat în special de *Ambrosianus 859*, exemplar vechi din „familia Planudea”, copiat înainte de anul 1296), iar cel mai recent este *ℳ* (adică *Marclanus 521*, datat cu aproximație la sfîrșitul secolului XIV).

Unul din meritele deosebite ale investigațiilor de tradiție manuscrisă întreprinse de Mau îl constituie folosirea mașinilor electronice de calcul pentru a demonstra „arithmetic... cartarum perforatum ope” unitatea familiei planudee: manuscrise (grupate sub siglele α, β,

¹ *Praefatio*, p. V. După cum vom arăta în cele ce urmează, strădania gramaticilor de a interveni în textul *Moralitiilor* este prezentă încă din primele timpuri ale tradiției manuscrise, întrucît voluminoasa colecție cu 78 de scrieri nu a fost transmisă integral de nici unul din manuscrisele antice. Așadar, s-au aglutinat de-a lungul secolelor tot mai multe scrieri cu un conținut foarte variat și au circulat „ediții” sau „culegeri” în care i se atribuiau lui Plutarh opere foarte diferite. N-ar fi exclus să admitem că însuși Plutarh nu destina toate însemnările sale unei publicații sub forma operei literare desăvîrșite. Despre susținuta tradiție filozofică care se păstrează în familie printre urmașii săi (începînd cu Plutarh cel tînăr și Autobulos), v. M. von Christ—W. Schmid—O. Stählin, *Geschichte der Griechischen Literatur*, II. Teil, Erste Hälfte, München, 1920, p. 489—490 și în special p. 489, n. 8. Înșiși succesorii direcți sînt poate răspunzători de primele adaosuri sau de notarea imperfectă a spuselor maestrului.

² La Xylander *Vitae X oratorum* sînt tipărite între paginile 832—852 și nu sînt urmate imediat de *Placita*. Autenticitatea primei scrieri nu a fost contestată de la început, deși chiar editorii din Renaștere și-au dat seama că „Plutarh” a preluat *tale quale* unele elemente care provin din vechile prefețe ale alexandrinilor din edițiile oratorilor greci. Un alt element constitutiv, ușor de reperat datorită indicațiilor sursei — care figurează în text — îl alcătuiește scrierea lui Caecilius Περὶ χαρακτῆρος τῶν δέκα ῥητόρων. În actuala ediție toate indicațiile clare de acest tip (majoritatea constituindu-se în *evidență internă*), le aflăm în aparatul de *testimonia*, lucrat cu grijă — întocmai ca în celelalte fascicule din noua ediție a *Moralitiilor*. Semnalăm pentru *Placita* două etape de *testimoni* asupra cărora vom reveni mai departe.

³ Ediția lui Fr. Dübner în colecția Didot (cele două opuscul de care vorbim în vol. II, pp. 1014—1039 și 1069—1114) datează din 1841.

γ, A E) care uneori merg unitar împreună, dar se disociază la lecțiunile din M și R (ultima siglă reprezentînd totuși, așa cum am indicat mai sus, o tradiție manuscrisă diferită). Aceste divergențe sînt deosebit de evidente în tradiția *Vieților celor zece oratori*. Acolo se vede clar că M (*Marcianus 521*) reprezintă ceea ce am putea numi o „tradiție deterior”, deoarece există două copii („apographa”) neglijente ale aceluiași manuscris: *Parisinus 1734* și *Par. 2423*, în care copistul a sărit exact două pagini, după ce a terminat de transcris folium 3 *recto* din *Marcianus*. Se vede așadar limpede că singurele exemplare supraviețuite care mai țin de o tradiție editorială emendată sînt cele din „familia Planudea” (α β γ A E), adeseori grupate la Mau, atunci cînd oferă lecțiunii convergente sub sigla colectivă Π. În afară de Π („codices Planudei”), pentru celelalte cazuri de convergență Mau folosește și siglele colective Ω, „codices omnes” (deci cazuri de consens general) și O, „codices praeter citatos” (pe cît se pare, de cele mai multe ori, „deteriores”).

Cine cunoaște felul în care sistematizează Pohlenz situația tradiției manuscrise a întregii colecții de *Moralit*, în volumul I (*Praefatio*, p. V și urm.), ajunge în mod inevitabil să acorde merite incontestabile strădaniilor lui Mau de a simplifica și de a nuanța așa cum se cuvine problematica filiațiilor ce stau la baza celor mai bune manuscrise prin care ni s-au transmis *Viețile oratorilor* și *Placita philosophorum*. Desigur nu avea rost să ni se dea un inventar exhaustiv al tuturor manuscriselor care au păstrat textul acestor scrieri, de vreme ce unele sînt copii tardive, lipsite de orice originalitate. Momentul decisiv îl marchează efortul lui Planudes de a obține un text emendat: o adevărată ediție atît pentru *Viețile paralele*, cît și pentru multe opusculă din *Moralia*. Așa cum indică și Mau (pag. VI), „strămoșul” („auus”) tuturor manuscriselor din familia Planudea rămîne *Codex Ambrosianus C 126*, o primă transcriere a copiștilor supraviețuite de călugărul Planudes. Această lucrare nu este autentică „ediție”, menționată mai înainte, deoarece cuprinsul ei este mai restrîns și păstrează încă urmele numeroaselor greșeli din copiile destul de neglijente care s-au făcut în secolele anterioare.

Cu această „recensio Planudea deterior” (formula ne aparține) se înrudește cel mai vechi manuscris, anterior lui Planudes, care păstrează cîte ceva din cele două opusculă: F, adică *Par. 1957* din ultima parte a secolului XI (Mau califică aceste vestigii drept „frustulum illud Parisini”). Abia în anul 1296 Planudes a îndrăznit alcătuirea „ediției” emendate — cea reprezentată de *Codex Parisinus Gr. 1671* (A), în care, alături de *Viețile Paralele*, sînt grupate 69 de scrieri din colecția de *Moralii*. Credem că Mau ar fi trebuit să instituie o distincție între corectitudinea superioară pe care o reprezintă tradiția codicelui A și greșelile păstrate în celelalte manuscrise planudee. Oricum, se conturează astfel în tradiția manuscrisă patru tipuri de texte.

(I) Există în primul rînd reprezentanții unei tradiții destul de vechi, „preplanudeene”, anterioară secolului XIII: *Parisinus 1957* (F) și *Mosquensis 501* (M). Actualul editor nu dă nici o indicație despre unele asemănări posibile dintre aceste două manuscrise. Chiar dacă ele nu au păstrat mereu aceeași secțiuni din cele două scrieri, ar fi fost interesant să aflăm ceva despre similitudinea unor erori sau chiar despre particularitățile de grafie, transcriere etc. Singurul lucru despre care se poate face o afirmație sigură este că nu avem destule indicii pentru a postula existența unui arhetip unitar al *Moralitiilor*. Mau recunoaște numai parțial acest adevăr și convine asupra unei ipoteze intermediare: „frustulum illud Parisini 1957... librum archetypum iam grauissimis mendis foedatum fuisse demonstrat”. Nouă ni se pare clar că în această situație putem vorbi doar de un „arhetip intermediar” și, mai exact, de una din colecțiile din opusculă care circulau sub titlul generic de *Moralia*⁴.

Cu manuscrisele cele mai vechi se înrudește în mod firesc unele exemplare din categoria următoare:

(II) Prima serie de codici copiați din inițiativa lui Planudes, care nu alcătuiesc încă o „ediție” (reproduc un text neemendat) și reprezintă, așa cum am indicat, o „subfamilie” notată prin sigla α. Cel mai important exemplar, un fel de subarhetip planudean, ar fi *Ambrosianus C 126*, dar Mau se călăuzește îndeosebi după *Ambrosianus 859*. Pe cît se pare există și „apografe” ale acestor exemplare. Modelul lor a fost copiat înainte de 1296. Toate aceste

⁴ HOIKA. Este foarte verosimil să presupunem că apăruseră încă de la început, de prin sec. III, grupuri de scrieri intitulate astfel sau susceptibile de a fi integrate într-o asemenea categorie. Ele au fost atribuite la un moment dat paternității generice a lui Plutarh, la fel cum majoritatea fabulelor grecești în proză au intrat într-un *corpus* atribuit lui Esop. Însuși Planudes avea probabil la dispoziție mai multe tipuri de culegeri pe care le-a colanțonat pentru colecția sa de 69 de opusculă, reunite în „ediția” din 1296. La începutul Renașterii edițiile ajung să includă 78 de titluri (numărul manuscriselor se ridică astăzi la 240).

manuscrise nefiind încă supuse unui examen critic sever din partea lui Planudes, inițiatorul primei lor multiplicări, este firesc să existe o filiație strînsă între subfamilia α Planudea și exemplare preplanudeene sau anterioare tradiției instituite de celebrul călugăr bizantin. În primul rînd sînt manifeste relațiile indicate de Mau între Φ , M și α . Printre-o investigație și mai amănunțită, folosind aceleași metode matematice la care a recurs actualul editor (programîndu-se unele indicii pe cărți perforate pentru mașinile de calcul), s-ar putea găsi eventual și alte copii care păstrează anumite vestigii ale redacției preplanudeene sau ale manuscriselor din subfamilia α .

(III) Urmează grupa de manuscrise care ne transmit textul „ediției” întocmită de Planudes în anul 1296, reprezentată în primul rînd de manuscrisul A (*Parisinus 1671*) dar și de ceilalți codici din subfamilia II (deci β , γ , E), din rîndul cărora trebuie să punem deoparte subfamilia α , inclusă de noi în categoria anterioară (pentru a deosebi primele roade ale inițiativelor lui Planudes de rezultatele ulterioare pe care le obține odată cu „ediția” din 1296).

(IV) Mai există codici relativ tardivi (posteriori primelor decade ale sec. XIV), care ignoră sau folosesc în mod subsidiar „ediția” sus-menționată a lui Planudes, deși pot introduce în mod independent unele ameliorări, după cum pot înmulți și agrava greșelile mai vechi. În această categorie intră exemplare de tipul celor grupate la Mau sub siglele n (*Neapoleitanus 250*, înfrățit cu *Vat. 1676*, ambele din sec. XV), u (*Urbinas 98* din sec. XV) și altele. Aici ar intra de asemenea majoritatea manuscriselor din grupul indicat de Mau prin sigla O („codices praeter citatos”).

În sfîrșit, un loc aparte îl ocupă elementele din tradiția manuscrisă care dau loc unor reconstrucții, obținute prin analiza pasajelor unde se observă un consens evident al tuturor manuscriselor (situațiile indicate de Mau prin sigla O), sau alte tipuri de situații în care divergențele ne permit să regăsim fragmente din textul mai vechi, care uneori poate fi restabilit în urma unor emendații sau conjeturi ușor de acordat între ele.

După cum spuneam, nu se poate reconstitui un adevărat *arhetip* al întregii tradiții manuscrise, de vreme ce mai multe grupuri de scrieri s-au conglomerat în colecția de *Moralii*, fiecare din aceste subansambluri alcătuiind în felul său un arhetip. Chiar pentru cele două opusculă, stadiul cel mai vechi implică într-un fel pluralitatea elementelor aglutinate. Se cuvine totuși să examinăm acum separat unele probleme legate de editarea fiecăreia din cele două scrieri, pentru a oferi totodată exemple concrete ale strădaniilor depuse de Mau în vederea stabilirii sau a reproducerii unui text lizibil, fără intervenții arbitrare care ar încerca să completeze lacune sau să restituie pasaje din tradiția manuscrisă iremediabil corupte.

După cum am indicat, principalele surse care au alimentat *Viețile celor zece oratori* sînt „prefetele” alexandrinilor și lucrarea lui Caecilius din Kale Acte despre „norma caracteristică a celor zece oratori”⁵. N-ar fi exclus ca un compiler tardiv să fi adăugat majoritatea aprecierilor de critică literară (cum sînt cele extrase de Caecilius) pentru a spori în mod considerabil volumul însemnărilor primitive ale lui Plutarh, care alcătuiau în special un șir de note biografice în sensul acesta, dacă luăm la rînd *Viețile* regăsim, o serie de monografii în care, așa cum se poate constata și din *testimoniile* consemnate cu grijă în ediția Mau, cit și din observațiile aparatului său critic, însemnările biografice sumare n-au mai fost amplificate cu alte adausuri de teorie literară, lipite în mod neunitar. Iată care sînt aceste *Vieți* în care sînt foarte rare urmele compilerului (sau chiar ale „compilerilor” succesivi): *Andocide* (p. 6–8), *Lisias* (p. 3–12), *Isaios* (p. 19); una din cele mai scurte *Vieți*: 15 rînduri!), *Eschine* (p. 20–22), *Dinarh* (p. 43–44). Pentru această ultimă notă biografică izvorul direct este Dionis din Halicarnas, pe care Plutarh sau un Pseudo-Plutarh îl rezumă aproximativ. Se știe că scrierea dionisiană a rămas neterminată. În mod ciudat și notița din *Viețile* noastre este extrem de sumară, deși se presupune că ea rezumă și capitole — pe cit se pare mai complete — din lucrarea sus amintită a lui Caecilius. În cazul primelor împrumuturi — cele dionisiene —, așa cum se poate acum constata mai ușor pe baza indicațiilor date chiar de notarea testimoniilor la Mau, au fost preluate textual elemente din autorul compilat. Cit privește dependența de Caecilius, trebuie să ne rezumăm la presupuneri, deoarece nu posedăm alte indicii ale evidenței externe, iar autoritatea savantului din Kale Akte nu este invocată de astă dată „nominativ” de compilerul nostru. Așadar, atît Radermacher, cit și Ofenloch au procedat arbitrar, considerînd că întreaga notiță (sau în orice caz primele două trimi) reprezintă o parafrază din Caecilius: Ofenloch include textul din Plutarh în ediția sa *Caecilii Calactini fragmenta*, Leipzig, Teubner 1907—retipărită în 1967, fr. 149 (în nota de la p. 43, Mau trimite în mod eronat și la alt fragment, 141; ar putea fi vorba de o greșeală de tipar).

⁵ Περί χαρακτήρος τῶν δέκα ῥητόρων.

Celelalte cinci vieți cuprind note biografice mai ample (cea mai întinsă — zece pagini — fiind, cum era de așteptat, *Viața lui Demostene*), în care s-ar putea să regăsim vestigiile unor însemnări ale înțeleptului din Cheronaea. Dar pe măsură ce se acumulează datele biografice, o analiză critică descoperă la tot pasul discrepanțele. Multe au fost semnalate acum pentru prima dată de Mau în aparatul său critic. Încă din prefață, el atrage atenția asupra unei erori tipice, perpetuate în toate manuscrisele, datorită faptului că cele mai vechi exemplare erau deja compilații nediscriminative, iar compilatorul adăuga adeseori cite un amănunt preluat fără grijă, dintr-o sursă pe care astăzi n-o mai cunoaștem. Examinând cu atenție logica internă a textului, editorul nostru semnalează absurditatea unui enunț cum este următorul din *Demosthenes*, p. 37, r. 3 și urm.: κατέλιπε δύο παῖδας ἐκ μιᾶς γυναικὸς unde în mod evident se cunosc urmele unei coruperi a textului original, de vreme ce biografia n-aveau de ce să consemneze ca un lucru deosebit împrejurarea că i s-au născut oratorului doi copii dintr-o singură femeie...⁶ Biziindu-se pe indicația din autentică *Viața a lui Demostene* (*Vieți paralele*, *Demosth.*, cap. 15), în care ni se spune că oratorul „conviețuia cu o femeie din Samos” (Σαμία τινὶ συνώκησεν), actuala ediție presupune că tradiția manuscrisă a preluat o corupțelă de tipul ΉΕΑΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ care a trecut prin fazele ἐξ ἧς μιᾶς, ἐκ μιᾶς. Se restabilește așadar în text pe baza acestei emendații ἐκ Σαμίας γυναικὸς τῶν εὐδοκίμων. Desigur, asemenea prilejuri de emendare se ivesc destul de rar, în stabilirea textului nostru, manuscrisele păstrând numeroase pasaje cu interpolări și formulări stângace, rezultate din lecțiuni defectuoase ale primilor copisti, pe care nici „ediția” lui Planudes din 1296 nu mai avea cum să le remedieze. Considerăm că Mau a procedat cu discernămint, indicând pretutindeni — mai atent și mai nuanțat decât toți predecesorii săi — atît vestigiile deteriorării textului prin lacune și lecțiuni cu totul eronate, cît și adăugirile (de tipul interpolației tardive). Alterările sînt deosebit de evidente cînd este vorba de indicații numerice (date, sume de bani etc.).

Astfel, în *Lysias*, pe aceeași pagină, 9, de două ori se alterează referirile cronologice care cuprind data Olimpiadelor. În r. 5, sub influența unui δεῦτερον [ἔτος], la cîteva cuvinte distanță copistul adaugă [καὶ δευτέρας] ὀλυμπιάδος. La fel în textul vieții lui *Isocrates*, p. 14, μόνας a fost transpus greșit de copist cu cîteva cuvinte mai înainte, probabil sub influența unei terminații asemănătoare care preceda numeralul: χιλίας μὲν ἄς [μόνας] εἰσεπράττετο... preluat din διακοσίας δὲ μόνας δώσειν.

De unde se vede cît de ușor induce în eroare *homoeoteleutonul* (atît ca epifonem, cît și ca grafem — particularitatea este relevantă în alt loc chiar de editorul nostru).

O serie de lacune fuseseră deja indicate și remediate conjectural cu multă pătrundere de Westermann (eruditul editor al *biografiilor grece*). Nu i-au scăpat lui Mau aproape niciăieri propunerile valoroase de îmbunătățire a textului. În această privință atît pagina de text cît și aparatul ei reprezintă de fiecare dată un progres notabil față de ediția lui Bernardakis. Mai cităm dintre frumoasele „împliniri” de lacune, preluate direct sau ameliorate:

În *Demosthenes*, p. 35, r. 6 ὥρειτε τριάκοντα (ταλάντοις κοσμήσαι αὐτὸν τὸν βωμόν etc.; „față de τριάκοντα νῆσαι αὐτόν etc. (din manuscrise) — lacunam indicavit et supplevit Westermann”. La începutul biografiei lui *Iseu*, p. 19, 7—8 editorul nostru a intervenit mai hotărît decât predecesorii săi, pentru a remedia o lacună indicată de Bernardakis. De data aceasta el consideră că ne putem bizui întru totul pe Dionis din Halicarnas, care ar fi fost compilat de primul „autor” al *Vieții*. Ceea ce a derutat apoi pe ceilalți compilatori-copisti a fost paradoxul cuprins în textul de bază al lui Dionis. Deși fusese un învățăcel al școlii lui Isocrate, l-a imitat mai mult pe Lysias. Primul biograf a rezumat probabil corect situația descrisă în capitolele 1—2 din „micromonografia” dionisiană (cf. *De oratoribus antiquis*, *Isaeus*, p. 93—94 U.—R.) și se poate considera plauzibil textul restabilit astfel de Mau (p. 19):

σχολάσας < μὲν Ἰσοκράτει ὥς φησιν Ἑρμιππος, μάλιστα δ' ἠκολούθει > Λυσία κατὰ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀρμονίαν... ὥστε etc.

⁶ Eventual s-ar mai putea obiecta că un alt compilator intermediar polemiza cu una din sursele citate de Plutarh, *Viața lui Demostene*, cap. 15, pasajul invocat de Mau, în care de fapt se spune că „după unii ar fi pețit-o pe mama tinărului [Chabrias]. În realitate nu s-a căsătorit cu ea, ci a conviețuit cu o Samiană...”. Nimic nu ne împiedică să presupunem că sursa pierdută la care se referea enunțul compilatorului nostru — deformat de tradiția manuscrisă — menționa eventual doi bastarzi: unul născut de mama lui Chabrias, altul de o concubină. Afirmăm pe care o combate textul incomplet din manuscrisele noastre: „a avut doi copii, dar dintr-o singură femeie...”.

Dacă ne mulțumim cu textul transmis, în primul rând dispăre epoca uceniciei în preajma lui Isocrate, în al doilea rând nu se mai explică din punctul de vedere al sintaxei clasice *ὥστε* consecutiv, care ar reclama tocmai un antecedent corelativ (inclus sub forma lui *μάλιστα* în mai toate propunerile de remediere).

Desigur mai subzistă un număr considerabil de aporii ale criticii de text, atunci când trebuie să oferim o lectură plauzibilă a unei scrieri atât de compozite cum este această colecție de *Vieți ale oratorilor*. Deocamdată avem la dispoziția noastră un sprijin solid pentru a deduce și a înțelege limpede cam tot ce se poate obține din exploatarea manuscriselor. Verificând cu metode noi colatarea lor, Jürgen Mau a reușit să ne dea un produs editorial cât mai lizibil.

Aceleași constatări sînt valabile și pentru *Placita philosophorum*, o epitomă în cinci cărți, mult mai valoroasă decît *Viețile oratorilor*, în măsura în care ea reunește sintezele și rezumatele alcătuite de filozofi eclecticici valoroși — unul din ei pare să fie însuși Plutarh. Pentru această scriere situația manuscriselor atestă existența unor subarhetipuri mult mai corecte, întrucît numărul lecțiunilor aberante nu mai este atât de mare. Totuși aici s-au pus probleme de paternitate la fel de controversabile, deoarece în afară de textul păstrat la Plutarh — sau mai exact de celebrul „corpus” atribuit filozofului —, o serie de pasaje din *Placita* au fost atribuite de Theodoret, episcop de Kyrrhos, unui oarecare Aëtios, filozof eclectic din secolul I sau II e.n., care, potrivit ipotezelor lui Hermann Diels, ar fi fost excerptat de Pseudo-Plutarh⁷. Pe baza acestor presupuneri Diels a considerat că poate atribui întreaga scriere lui Aëtios și a inclus-o în ediția sa *Doxographi Graeci*, Berlin 1879, p. 273–444. De fapt, în ciuda ingenioaselor reconstrucții ale savantului istoric al doctrinelor filozofice, stratificarea redacțiilor nu poate fi simplificată cu atîta siguranță. Prea puține ediții bazate pe reconstrucții rezistă unor analize convergente. Jürgen Mau procedează cu mai mare sagacitate, întrucît alcătuiește două „etaje” de *testimonia*. Primul — situat imediat sub textul din *Morali* — ne trimite la opera, la fragmentul de autor sau la școala filozofică din care „Plutarh” își extrage elementul de doctrină (deci obiectul direct al epitomei sau „epistema” pe care o rezumă). De exemplu în L. I, cap. III, p. 53, discuția despre elementele primordiale sau *ἀρχαί* („stihii”) menționează pe Thales. În primul subsol se face trimiterea de rigoare la Diels, A 11 (*Vorsokratiker*, Thales; respectiv în ediția din *Doxographi*..., Aëtios, *De placitis philosophorum*, p. 276). Din al doilea subsol al ediției Mau aflăm însă și alte date interesante despre compilațiile tardive (majoritatea din epoca creștină), în care paragrafe mult mai largi coincid cu Pseudo-Plutarh, fără să-l menționeze prea des pe Aëtios ca prim izvor. Pentru capitolul sus-menționat găsim astfel o coincidență cu Eusebius care se întinde pe o pagină întreagă (p. 53 r. 12–54, r. 11) sau se suprapun pasajului din Euseb. 14, 14,1). Deci în afară de Theodoret, pus la contribuție de Diels în mod aproape exclusiv, noua ediție mai trimite în mod sistematic la o serie întreagă de autori creștini și păgîni, dintre care mulți sînt aproape contemporani cu Theodoret. Ipoteza lui Diels devine astfel extrem de precară, iar lărgirea evantaiului de evidente reciproce („cross reference”) se dovedește a fi mult mai instructivă, chiar dacă uneori sporește perplexitatea noastră, în sensul celor indicate de Gercke încă din 1894, în articolul său din Pauly-Wissowa⁸.

Printre cele mai interesante emendații propuse de Mau, am reținut mai ales corectările și întregirile făcute pe baza pasajelor identice sau similare din Galen. Trebuie să recunoaștem de altfel că multe pasaje din textul transmis de manuscrisele *Placitelor* lui „Plutarh” au fost deja îmbunătățite de Diels pe baza indicațiilor din Eusebius, Galen și alți „martori” ai tradiției doxografice. De aceea în unele privințe este mult mai interesantă munca de editare a *Opiniilor filozofilor*, care în multe privințe se aseamănă cu problematica și specificul scrierii lui Diogene Laerțiu.

⁷ Pe cît ne permit să judecăm izvoarele convergente, avem de a face cu un titlu generic *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφων φυσικῶν δογμάτων* (formulă la care unele cărți adaugă termenul *ἐπιτομή*). Au circulat desigur mai multe serii de *Placita*, care aveau curs plin în antichitatea tîrzie. Este mult mai verosimil să admitem că ele se datorau unor filozofi de orientări diferite și nu repetau aceleași rezumate, alcătuite de un izvor comun (care ar fi fost primul eclectic preocupat să extragă din cele mai importante opere filozofice date esențiale pentru a deosebi știința naturii de metafizică...). Desigur, unul din acești autori a dat tonul celorlalți. Dar situația transmiterii efective a rezumatelor nu poate fi restabilită numai pe baza simplificărilor pe care Diels le-a introdus la tot pasul în textul din Pseudo-Plutarh.

⁸ Cf. *RE*, I, col. 703 (s.u. *Aëtios*).

Cităm următoarele exemple de ameliorări dictate de o evidență paralelă. Dintre cele introduse în text chiar de Diels :

L. II, p. 81 (Mau), r. 11 : Πυθαγόρας (καὶ Πλάτων) καὶ οἱ Στοικοὶ γεννητὸν ὑπὸ Θεοῦ τὸν κόσμον — /suppl. Diels secundum Eusebium 15, 35 (un pasaj paralel și la Theodoret, 4, 16). O situație similară în L. III, p. 108, rr. 5—6 : Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἐκφάντος. . . κινεῖσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μὴν γε μεταβατικῶς (ἀλλὰ πρεπτικῶς) suppl. Diels sec. Euseb. 15, 58. Pasajul paralel Galen., § 84. La fel restabilește Mau un participiu în textul din L.V., p. 134, 11. 14—15, bizuindu-se pe „martorul” paralel — Galen § 15. Vom obține deci următoarea lectură, mult mai satisfăcătoare decât cea din edițiile anterioare :

” . . . ὅταν & βουλόμεθα βλέπωμεν, ὡς ἐπὶ τῶν τὰς ἐρωμένεας ἔχην (δοκούντων) ἐν ὕπνῳ γίνεται.

În alte pasaje, destul de numeroase, editorul nostru a descoperit alterări în ordinea cuvintelor, erori care intervin la transcrierea rindurilor (cu atât mai frecvente cînd se trece de la o coloană la alta). Propunerile de transpoziție par de cele mai multe ori judicioase, la fel și cele de eliminare a unor interpolări sau intercalări de glose. Iată un pasaj în care în ciuda propunerii de transpoziție care se adaugă eliminării unei interpolații depistate de Diels, textul rămîne totuși redundant :

L. IV, p. 121 (900 C), 15—18.

[15] . . . ὅσα προσπίπτει φαντάσματα, (φαντάσματα μόνον ἐστίν)/ [16] ὅσα δὲ καὶ Θεοῖς καὶ ἡμῖν γε, ταῦτα [φαντάσματα μόνον/ [17] ἐστίν· ὅσα δὲ ἡμῖν ταῦτα] καὶ φαντάσματα κατὰ γένος / [18] καὶ ἐνοήματα κατ’εἶδος — etc.

Pentru Diels interpolarea cuprindea întreg rîndul 16 și primul verb din rîndul următor : deci ὅσα δὲ καὶ — ἐστίν. Pentru Mau întinderea interpolării este alta. După cum se poate constata el consideră că s-a produs mai degrabă o deplasare a sintagmei φαντάσματα μόνον. Considerăm că textul ar putea fi emendat în mod mai satisfăcător, evitîndu-se repetarea prea frecventă a termenului φαντάσματα. Reluăm fraza de mai sus și deplasăm după cum urmează parantezele drepte : Διόπερ τοῖς ἀλλοιοῖς ζῴοις ὅσα προσπίπτει φαντάσματα· ὅσα δὲ καὶ Θεοῖς καὶ ἡμῖν [γε] ταῦτα [φαντάσματα μόνον ἐστίν· ὅσα δὲ ἡμῖν ταῦτα] καὶ φαντάσματα κατὰ γένος καὶ ἐνοήματα κατ’ εἶδος.

În majoritatea cazurilor eliminările operate de Mau se justifică întru totul — mai ales atunci cînd depistăm astfel noi glose strecurate în text (vezi de exemplu L. IV, p. 130 rr. 11—12, unde cuvintele interpolate încearcă să explice cu anticipare anumite impulsuri ale respirației care vor fi descrise cu cîteva rînduri mai departe).

Așa cum am avut prilejul să mai arătăm, recenzînd un alt fascicol din noua serie teubneriană a *Moralitulor*⁹, oglindirea multilaterală și fidelă a tradiției manuscrise reprezintă principala însușire a seriei de ediții pe care le duc mai departe succesorii unei pleiade strălucite de filologi : Pohlenz, Hubert, Nachstädt și alți cliți (prima echipă care s-a apucat de lucru după 1908). Astăzi, la grupul celor dispăruți se adaugă și Konrath Ziegler, Jürgen Mau, unul din noii editori, ne-au dovedit totuși că lucrarea progresează în condiții optime, întregul edificiu înălțîndu-se pe temeliiile unei tradiții hermeneutice sănătoase.

Mihai Nasta

AVIANVS, *Œuvres*, éditées et traduites par Léon HERRMANN. Bruxelles, Latomus, 1968, 177 p. (Collection Latomus, XCVI)

Léon Herrmann nu face parte dintre savanții care pășesc pe cărări bine bătătorite ; dimpotrivă, orice nouă lucrare, orice nouă ediție (cu excepția teatrului lui Seneca, din 1923, rămasă, de aceea, o ediție „clasică”) oferă un număr mare de surprize, dintre care unele, puține — e drept —, pot convinge, multe pot să șocheze, toate dezvăluie însă un spirit mereu alert, nemulțumit de soluțiile tradiționale, gata să înfrunte oricînd opinia comună a „establishment”-ului filologic.

De data aceasta, surpriza începe de la titlu. Îl știam cu toții pe Avian drept autor al unor fabule în distih elegiac și iată că sîntem puși în fața titlului promițător *Œuvres* ; dacă ne aruncăm privirile în tabla de materii, constatăm că aceste „opere” au trei părți : fabulele, comedia *Querolus* (atribuită de L.H. lui Avian încă din 1948) și „poemele”. Argumentarea

⁹ Cf. Studii clasice, IX, 1967, p. 325—328.